

ВИВЧЕННЯ ТРАДИЦІЙ КОЛЯДУВАННЯ НА ГУЦУЛЬЩИНІ

Феномен етнонаціональної самобутності притаманний усім народам світу. Кожен етнос характеризується значним набором механізмів передачі традицій, звичаїв, ритуалізованих форм поведінки. Специфіка цих механізмів в розвинутому індустріальному, урбанізованому середовищі направлена на збереження етнокультурних цінностей, локального розмаїття етнічної культури. Кожен народ прагне зберегти свою національну самобутність, яка найбільшого прояву знаходить у святах народного календаря і в Різдвяно-Новорічних обрядах. В системі календарно-обрядового фольклору різдвяні обряди, наповнені поетичними формулами, обрядовою поезією, містять у собі значний обсяг етнічної інформації, давньої символіки.

Традиційні форми різдвяних обрядів в Україні на початок ХХ століття найкраще збережені в Карпатському та Підкарпатському регіонах, зокрема серед етнографічної групи українців-гуцулів. Етнокультурний досвід кожного народу в процесі історичного розвитку безумовно зазнає змін, але етнофонд культури продовжує жити у інших системах професійної і традиційної культури, виконуючи свої важливі пізнавальні, виховні, соціалізуючі функції. Відбувається трансформація обрядовості, багато магічних елементів переходять в ігрові, розважальні.

Серед культурної традиції важливе місце посідає святково-обрядова культура етносу. До неї належать такі важливі компоненти, як святковий та обрядовий одяг, прикраси, музичний супровід, танці, пісні, різноманітні символи й атрибути, котрі виконують важливу естетичну функцію, збагачують духовно людей.

Етнічна культура створила такі виразні форми зовнішнього вираження цих почуттів, що вони мають майбутнє. Люди відзначають важливі події в особистому, сімейному житті, спілкуються з родичами, друзями під час свят. Особливо таке спілкування оздоблює виконана у гурті колядка чи щедрівка на честь зимових свят.

Традиції Коляди в Україні давні. Назва Коляда має декілька значень. Коли виносять сніг вівса чи іншого збіжжя і ставлять в куті за столом, то звать його Дідухом або Колядою. Це символічна назва всього циклу Різдвяних свят.

Різдво було віддзеркаленням процесу народження самого світу і всього, що є на землі. Через те в колядках так чітко проглядається символіка творення світу з води, вогню та повітря, які виступають у образі риб та птахів. Тому власне в віруваннях, що Різдво принесе все, що є в колядках, його також ще називали Колядою. Отже синонімом Різдва у гуцулів є Коляда і в колядках співається: "Коляда йде, Коляда йде".

Колядою називають сніг, саме свято Різдва, також ритуальний хліб-калач на Святий вечір, який є жертвою Богам та померлим родичам. Оскільки калач є ритуальним поминальним хлібом. Хліб-коляда з склянкою меду на ньому були найкращим подарунком і цей найкращий здобуток ставили для всевишнього опікуна і померлих родичів.

Цікаво, що такі злаки, як пшениця, мед, віск і бджоли є особливо ідеалізовані в українських колядках, зокрема, і в гуцульських. Особливо в тих, в яких оспівується народження світу.

Колядою у гуцулів ще також називають три святкові ритуальні хліби, випечені з символічною позначкою з тіста місяця, сонця, зорі. З цим хлібом-Колядою гуцул обходить перед святою вечерею своє дворище, хату, стайні, хліви з худобою.

Колядою називають ще й інший обрядовий хліб, який призначений для обдарування на Різдво близької рідні: діда, баби, хрещених батьків, баби повитухи (та, що приймала роди в селі).

Хлібом-Колядою обдаровують також колядників-співаків, які виконують під вікном, чи в хаті традиційні фольклорні твори – колядки. Коли ці колядки приходять співати, то вони в уяві людей перестають бути знайомими, сусідами. Їх називають “Божими служеньками”, братами, королями. Це вони, колядники, несуть в гуцульську гражду (дім) давні таємниці світу, приходять колядувати до господарів з піснями і несуть йому Боже благословення, добробут, добро, здоров'я, щастя.

І нарешті колядами (колядками) називають пісні різдвяного свята.

До десяти значень вживання слова Коляда в карпатському регіоні свідчить про його давнє походження в цьому регіоні. Вчені дискутують чи термін коляда є місцевим, чи запозиченим від римських *calendae*. Але більшість вчених заперечують зближення терміну Коляда з римськими святами. Вони вважають, що термін Коляда під прицілом культурно-історичного аналізу виявляється значно давнішим ніж термін *calendae*¹. Академік О.Веселовський провів порівняльне дослідження про вживання терміну Коляда у інших народів світу. Перша група термінів дуже близька до українського символу. Так словом коляда позначена різдвяна пісня у білорусів, росіян, чехів, словаків, словенців. Слово коляда у значенні подарунок, дар зустрічається у болгар, сербів, литовців, угорців та інших. Подібна форма до римських *calendae* зустрічається у французів, провансальців, албанців, абхазів.

В українському вживанні слово “Коляда”, як символ Різдва – народження світу та культ прабатьків у інших слов'янських народів не збереглося, окрім українців. Порівняння вживання терміну Коляда в інших народів наводить на думку дослідників, що ця назва могла бути запозичена від старших народів. Зокрема, існує припущення, що вона походить від староіранського, що означає святкову їжу. Східні мотиви українських Різдвяних символів, на думку вчених, близькі до вавилонсько-асірійського культурного центру. Так вавилонське *kaluti* близьке за значенням до українського “Коляда”.

Отже, термін Коляда в українських горян є неоднозначним, його шанування і збереження свідчить про дуже давнє походження. У розмаїтті своїх символів воно дуже добре збереглося на Гуцульщині.

Вчені виводять генезу звичаю від давніх римських “календе”, що відбувалися в січні і під час яких переодягалися, маскувалися за козлів, танцювали, приносили жертви. Та більшість дослідників вбачають автохтонне походження колядок, щедрівок, їх дохристиянське походження. Так, власне, такі вчені, як О.Коробка, пізніше В.Гнатюк, Ф.Колесса вважали, що “грецько-римські впливи стрінулися на східно-слов'янському ґрунті вже з виробленою новорічною обрядовістю й величальними піснями місцевого походження². На підтримку цього свідчення є збереження назви “щедрівка”, яка характерна тільки для України. А функціональна єдність колядок і щедрівок очевидна, вони мало різнилися змістом і формою. Народні пісні, що співалися напередодні Різдва, називалися колядками, а ті, що виконувалися проти Нового року – щедрівками, маланками. Колядували більше парубки, або змішані ватаги, а щедрували здебільшого дівчата й дітлахи. Щедрівки різнилися ще й приспівом: “Щедрий вечір, святий вечір”.

Важливо нагадати, що колядки й щедрівки – це чисто народні твори поезії світського змісту, що виконувалися під вікном, або в хаті за столом. У них відсутні євангельські, апокрифічні мотиви й образи. Не випадково в народі їх і називали старосвітськими колядками. Штучні пісні на теми Христового Різдва, створені книжниками в XIX сторіччі і поширені через “Богогласники”, виконувалися лише в церкві, в народі не прижилися і мало знані. Це зовсім відмінні твори від усної народної творчості, яку ми розглядаємо. Відомі вчені Ф.Колесса, Ів.Франко, В.Гнатюк свідомо не вносили їх до фольклорно-етнографічних збірників.

За браком писемних джерел, важко поки що датувати час виникнення колядок та щедрівок. Але є всі підстави вважати, що час їх виникнення сягає в добу первісних суспільств. Багато образів і мотивів в колядках сягають давніх часів. Це особливо стосується порівнянь жінки з красним сонцем, чоловіка з ясним місяцем. Об'єктами величання у колядках постає селянська родина, її життя, праця, добробут, сімейне щастя.

Письменник і вчений Іван Франко, пильно вивчаючи народний побут, вбачав причину живучості народного жанру в його непересічності, значимості для духовного життя хлібороба, в його сильному емоційному впливові. Він писав, що колядка радувала й хвилювала селян до сліз. “Чому? А тому, бо колядка переносила їх думку в якийсь світ близький і рідний їм, а при

тім зовсім відмінний від того, серед якого минає їх убоге, клопітливе життя. Пісня відповідає простими словами їх найглибші, сердечні бажання, показує їх не як бажання, а як дійсність. Слухаючи колядки, такий бідолаха хоч на хвилю бачить себе заможним господарем, у якого подвір'я чисто заметене, хата гарна, світла, в хаті прибрано по-празничному, недостатку нема, а натомість за столом сидять гості славні та величні на весь світ, і він рад, що може чесно і відповідно прийняти їх. Пісня радує його, а глухе почуття дійсних життєвих клопотів хоч на хвилю уступає на бік, впливає сльозами, – не гіркими, але такими, що облекшують душу. Оце й єсть сила і суть поезії”³.

Універсальна значимість змісту й образу в колядках, щедрівках підносить в ідеальну сферу будь-кого із слухачів. Святково-романтичне піднесення, оптимістичне звучання викликає певні емоції, святочний настрій. Надзвичайна, піднесена поетичність, гіперболізація образів в колядках та щедрівках сприяла збереженню їх протягом багатьох віків. Їх соціалізуюча глибина суть актуальна для усіх поколінь. Дуже влучно описав їх суспільну роль відомий вчений професор Микола Сумцов ще у XIX сторіччі. Він писав: “Все важке і сумне, що тривожить селянську душу в довгі осінні ночі, коли на солом'яну стріху падають буйні краплини холодного дощу, в повітрі стоїть сира мряка і шумливий вітер вривається в похилений набік димник, гнітючі турботи, сумніви й побоювання зникають, забуваються під принадним впливом веселої святкової пісні. Колядка зачаровує уяву рисами і образами неземного щастя, наповнює бідне життя фантастичними статками, із самотності і похмурої хатини веде в чертоги багача, де всюди виблискує золото і срібло, підіймає слухача в осяйні надзоряні простори... В різдвяних піснях, колядках і щедрівках милосердне і співчутливе божество спускається на землю, відвідує бідні оселі і щедрою рукою роздає достаток і щастя. Сонце виявляє батьківську турботу про селянське господарство. Місяць дружжелюбно розмовляє з людьми і відкриває їм, в якій хаті в наступному році буде весілля. Добрий хлопець в колядках – не простий парубок, а богатир, що нехтує вороними кінями й червінцями і любить лише милу дівчину. Дівчина в колядках – не звичайна селянська дівчина:

В хату прийшла – пани стрічають,
Пани стрічають, шапки знімають,
Шапки знімають, її питають:
– Чи ти царівна? Чи ти королівна?

Селянський двір оточений білокам'яними стінами; ворота зроблені з жовтої міді. В хаті столи накриті дорогими килимами; на столах стоять келихи, повні вина. Цей пісенний ідеалізм чогось та вартий! Вікова особиста і майнова залежність, що знижувалась часом до ступеня рабства, зламала б в духовному відношенні темного, неписьменного селянина, якби його не підтримувала постійно чарівниця-пісня, що переносила думку і почуття кудись далеко-далеко, де ясно, і тепло, й затишно”⁴...

Розглядаючи давні традиції колядування й щедрювання в Україні, бачимо перш за все їх велику суспільну роль. Завдяки саме цій важливій соціалізуючій, комунікативній функції колядки й щедрівки збереглися до наших днів.

Важливим джерелом вивчення колядок і щедрівок гуцулів є документальні збірники української етнографії другої половини XIX – початку XX ст., зібраних вченими під час етнографічних екскурсій.

Питанню походження обрядової поезії народного календаря зимового циклу приділяв помітну увагу визначний славіст О.Потєбня, вказуючи на близькість двох типів фольклору. Він вважав, що між колядкою і щедрівкою важко відшукати якусь чітку демаркаційну лінію, хоч вони мають і свої характерні риси.

Важливим етнографічним спостереженням над побутованням колядок і щедрівок на початку XX сторіччя є праця В.Доманицького “Современные колядки и щедровки” (К., 1905), який детально зафіксував звичаї колядування, підкреслюючи громадське значення колядок. Висвітлює елементи громадського побуту, за якими після колядування відбуваються товариські “бесіди”, “вечорниці”, на яких влаштовується гостина і там же розподіляють усе заколядоване добро: гроші, збіжжя, борошно, полотно. Обдаровують відзнакою ватажка колядників, найчас-

тіше чобітьми, шапкою, поясом. Праця важлива для розуміння загальноукраїнських рис у звичаях горян, оскільки добре висвітлює значення символічних елементів у хліборобській культурі.

Вченому Володимиру Гнатюку належить перше наукове видання українських колядок і щедрівок окремою збіркою, яку він видав у 1914 р. в томах "Етнографічного збірника". У своїх критичних працях він був проти необґрунтованої міфологізації образів, персонажів новорічних свят. Окремі з них відносив до простих забав. В основі аналізу обрядового дійства вчений дотримувався поширеного порівняльного методу, який обстоював у своїх науковій діяльності¹.

Дослідники слушно вважають, що в локальних особливостях календарно-обрядової поезії населення Гуцульщини помітно виділяється зимовий цикл свят, коляди, в яких збереглася давня дохристиянська основа². Свого часу ще дослідник П.Шикерик-Доників, вивчаючи традиції колядування у гуцулів, зазначав, що церковні коляди населення Гуцульщини не співає: люди люблять тут давні, старосвітські свої коляди"³.

Важливим джерелом вивчення колядок і маланкування є документальні збірники української етнографії другої половини XIX – початку XX століття, зібрані ученими, письменниками, діячами церкви та вчителями під час так званих етнографічних подорожей. Матеріальні атрибути свят – маски, прикраси, костюми зберігаються у краєзнавчих музеях Карпатського регіону, де проводиться систематична робота із збереження та наукового дослідження експонатів.

Бережливо збирали та досліджували гуцульські колядки такі провідні вітчизняні етнографи, як І.Вашкевич, В.Шухевич, В.Гнатюк. Значну збиральницьку діяльність розвинув у Надвірнянському районі А.Онищук, який детально зафіксував календарні звичаї та обряди гуцулів, традиції колядування, описав атрибути обрядового дійства.

До аналізу гуцульських новорічно-різдвяних свят у різний час долучалися вчені К. Сосенко, І. Свенціцький, О.Кольберг, Ф.Кайндль, С.Килимник. Ця наукова література кінця XIX – початку XX століття містить унікальний фактологічний матеріал, де досить повно збережено найкращі зразки традиційної культури.

Дослідники другої половини XX століття та початку XXI століття внесли помітний внесок у розв'язання багатьох проблем еволюції зимових свят та обрядів, використовуючи популярні в той час методи компаративістики. Вони описали та проаналізували чимало елементів обрядових символів. Також у своїх роботах науковці та аматори досить детально описали драматургію зимових свят українців Гуцульщини. Серед чималого масиву праць цього періоду на особливу увагу заслуговують роботи О.Курочкіна, Р.Кирчіва, К.Кутельмеха, В.Демченка та ряду інших. У роботі відомого українського етнографа сучасності М.Тиводара маємо унікальну можливість розглянути зв'язок новорічної обрядовості та всього комплексу вірувань на тлі основного заняття гуцулів – скотарства.

Процеси трансформації в календарних святах зимового циклу Буковини, зокрема і у Буковинських гуцулів, знайшли своє відображення у працях відомого культуролога Г.Кожолянка. Він вперше показав давні витоки календарних зимових свят Карпатського регіону і зміни, що відбувалися протягом радянського періоду, висвітлив питання збереження локальних звичаїв та обрядів, зробив порівняння в загальноукраїнському контексті⁴.

Формуванню локальних особливостей духовної культури горян, зокрема і у сфері зимових свят, присвячена також дослідницька праця Олександра Кожолянка⁵.

Таким чином, гуцульські коляди є самобутнім унікальним явищем, що характеризує духовну культуру українських горян. Відповідно особливості гуцульських зимових свят привертати увагу багатьох дослідників від середини XIX століття до наших днів. У працях вітчизняних дослідників ми спостерігаємо різні підходи у вивченні Коляди. Однак, потрібно зауважити, що на сьогодні немає у сучасній історіографії узагальнюючої праці, що б висвітлювала динаміку та еволюцію традиційної обрядовості різдвяних свят українських гуцулів.

¹ Сосенко К. Культурно-історична постать староукраїнських свят Різдва і Щедрого вечора. – К., 1994. – С. 40.

² Колеса Ф. Українська усна словесність. – Львів, 1938. – С. 39.

³ Франко І. Що таке поезія. Передмова до декламацій для руських селян і міщан. – Львів, 1902. – С. 10–11.

⁴ Сумцов М. Научное изучение колядок и щедривок. // Киевская старина. – 1885. – Февраль. – С. 239.

⁵ Гнатюк В. Вибрані статті про народну творчість. – К., 1966. – С. 219–221.

⁶ Кирчів Р. Із фольклорних регіонів України. Нариси й статті. – Львів, 2002. – С. 121.

⁷ Шикерик-Доників П. Як відбувається колядки у гуцулів. // Етнографічний збірник. – Львів, 1914. – Т. 35. – С. 17.

⁸ Кожолянко Г. Народознавство Буковини. Новорічно-різдвяна обрядовість буковинців. – Чернівці, 2001. – 124 с.

⁹ Кожолянко О. Календарні зимові свята та обряди українців Буковини. Автореферат дис. на здобуття наук. ступ. канд. істор. наук. – Івано-Франківськ, 2005. – 20 с.